

ПРОЧЕТЕНО ОТ НАС

снимка: Кристиан Янев

оформление: Кристиан Янев

АРТИСТИЧНИЯТ КАЛЕЙДОСКОП

НА ЕРИК-ЕМАНЮЕЛ ШМИТ

РЕЦЕНЗИЯ¹

Теодора Цанкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

THE ARTISTIC KALEIDOSCOPE OF ERIC-EMMANUEL SCHMITT

Teodora Tzankova

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

tzankova@fcm.uni-sofia.bg

Имало едно време една дама, която родила близнаци: Ерик и Еманюел. Според астролозите, с които се посъветвала, на единия му било писано да се занимава с литература, на другия – с музика. Не щеш ли обаче, само няколко дена по-късно едното от бебетата внезапно починало. Никой не бил сигурен кое, така че дали на другото и двете имена. А порасналият Ерик-Еманюел не преставал да се чуди дали не е сбъркал призванието си, като е станал писател, а не музикант.

Историята е измислена, а авторът ѝ, Ерик-Еманюел Шмит, обича да я разказва, за да подчертае любовта си към музиката. И без нарочни заявления обаче почитателите на френско-белгийския писател несъмнено са си дали сметка, че творчеството му е силно обвързано с музиката, а и с най-различни други изкуства. Именно на тази проблематика е посветена монографията „Творчески фигури и кръговрат на изкуствата в прозата на Ерик-Еманюел Шмит“ на д-р Антоанета Рובהа.

1 Robova, A. Tvorcheski figuri i kragovrat na izkustvata v prozata na Eric-Emmanuel Schmitt. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2022. [Рובהа, А. Творчески фигури и кръговрат на изкуствата в прозата на Ерик-Еманюел Шмит. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2022].

Предмет на изследването е корпус от белетристични произведения (шест романа, пет сборника с разкази и три текста от тематични поредици) от изключително плодовитото и разнообразно в жанрово отношение творчество на Шмит, писан между 1994 и 2020 г., т.е. в обособения от Робова негов „първи прозаически период“ (с. 23). Основна теза на монографията е, че „широко застъпените интермедиялни и интертекстуални практики [...] функционират като оператор на автотекстуална спойка, генерират естетико-етически заряд и стилистично своеобразие“ (с. 26). Терминологичните параметри на изследването са грижливо и ясно очертани; доколкото интертекстуалността и автотекстуалността (по Р. Коларов) не предизвикват недоумение у българските читатели, тук ще бъде посочено само разбирането за интермедиялна препратка на Ирина Райевски, възприето в монографията: интермедиялната препратка се извършва в рамките на една медия, която тематизира, имитира или препраща към друга медия (с. 30).

Уместно е да се отбележи, че Робова е отлично запозната с впечатляващ набор от литературоведски постановки, свързани с разглежданата от нея проблематика, и умело борави с тях. Това проличава както в уводната част, посветена на теоретичната рамка, така и в аналитичните глави на книгата, в които редица научни понятия са излагани или уточнявани в самия текст или в бележки под линия.

Същинската част на изследването е разделена на три: въведение, в което се прави преглед на критическите разработки за творчеството на Ерик-Еманюел Шмит и се представят предметът, целите и тезите на монографията; и два аналитични раздела, първият от които разглежда кратките форми (сборници с разкази и тематични поредици) в корпуса, а вторият – романите. Следват заключение и библиография, която обхваща 256 заглавия на български, френски, английски и др.

Аналитичната част започва с коментар върху три автобиографични произведения на Шмит, посветени на трима композитори: епистоларния роман „Моят живот с Моцарт“, есето „Когато се сетя, че Бетовен е мъртъв, при положение че толкова кретени са живи...“ и повестта „Мадам Пилинска и тайната на Шопен“. Общ за трите е мотивът за инициационно музикално преживяване, което насочва протагониста към литературата. Най-силно въздействие върху разказвача сякаш оказват преживяванията му с Моцарт, разглеждани от Робова в режима на „любовно приключение“ (по Янкелевич); те разкриват терапевтичната сила на музиката на виенския класик, а самия него представят като духовен учител, посветил ученика си в радостите на живота и в

АРТИСТИЧНИЯТ КАЛЕЙДОСКОП...

тайнствата на вярата. В дoсeга с Бетовен на преден план са изведени хуманизмът и оптимизмът, а при съприкосновението с Шопен – пробуждането на сетивата.

След това програмно начало изследването се съсредоточава върху интермедиялните и интертекстуалните практики в пет сборника с разкази. В „Одет Тулмонд и други истории“ музикалната интермедиялност, въведена дискретно чрез имена на героини и лайтмотивни повторения и явно чрез епизод от сюжета (посещение на „Лебедово езеро“), отключва темата за двойничеството. Картинната интермедиялност предлага нов прочит на топоса художник-муза и поставя своеобразен акцент върху проблематиката за истинското и фалшивото в живота и изкуството. Наред с това, в два от разказите се появяват характерните за Шмит фигури на читател и на писател аватар на автора, литературата разкрива познавателната си функция, а писането и четенето – терапевтичния си ефект.

Сборниците „Мечтателката от Остенде“ и „Двамата господа от Брюксел“, определени от Робова като „белгийски диптих“ (с. 81), са разгледани заедно поради композиционните и тематичните си сходства. В тях интермедиялните практики са слабо застъпени за сметка на проблематизирането на литературата като изкуство и свързаните с нея фигури. Докато разказът „Мечтателката от Остенде“ залага на съмнението в надеждността на повествователя на различни нива, главен герой на „Лоши четива“ е пристрастен читател, който по донкихотовски не съумява да различи фикция от действителност. В „Кучето“, което има структурата на *mise en abyme*, героят лекува травмата си чрез писане и има за свой събеседник, слушател и посредник писател. „Двойка от трима“ поставя под въпрос документалната стойност на биографията, а „театралният разказ“ „Двамата господа от Брюксел“ размига границите между реалния и виртуалния живот.

Обединени от антиномиите престъпление-изкупление и провинение-опрощение, сборниците „Концерт в памет на един ангел“ и „Отмъщението на прошката“ са предмет на изследване в последния раздел на първата аналитична част. Разказът, дал заглавието на първия сборник, препраща към едноименния концерт за цигулка на Албан Берг. Тук музикалното произведение е тематизирано – то възкресява спомени и служи като мерило за промяната на главния герой, но и имитирано (по Волф), тъй като повествователният модел на литературната творба следва структурата на концерта. В разказа „Мадмоазел Бътерфлай“ музикалната интермедиялност е отново експлицитна – тя установява паралел между Мандин и Чо-Чо-сан; наред с това обаче съпреживяването на съдбата на героинята на Пучини по време на постановка на операта води до радикално преобразяване на друг

герой в етически план. Заглавието на последния анализиран разказ „Нарисувай ми самолет“ задейства интертекстуални връзки с „Малкият принц“, но и с извънлитературния сюжет за мистериозното изчезване на Екзюпери; досегът на героя с тези истории предизвиква катарзисно преживяване.

Във втората аналитична част калейдоскопът от артисти, интермедиялни и интертекстуални препратки се усложнява, тъй като романовото творчество на Шмит, както с основание отбелязва Робова (с. 134), се характеризира с полифокализация и полифонично изграждане на повествованието. Шестте произведения са анализирани две по две съобразно избран от авторката фокус.

Център на изследователския интерес в романите „(Не)възможният Адолф“ и „Когато бях произведение на изкуството“ е изобразителното изкуство в разнообразните му проявления през XX век. Първото произведение представя алтернативна история, в която Хитлер става художник, а не диктатор, и това предопределя емпатията му и високия му морал. Интересен детайл е, че сюрреалистичните му картини са наситени с алюзии към реално състоялата се Втора световна война. Така в творбата се откроява функцията на живописца да потиска латентното желание за агресия и да предотвратява световни катаклизми. Във втория роман противопоставянето е в рамките на самата живопис: самоцелните провокации и комерсиализацията на съвременното визуално изкуство, въплътени в диаволичния Зевс-Петер Лама, се оказват убийствени за човешкото, а хуманистичното изкуство и обичта между хората, приели образите на художника Карлос Анибал и дъщеря му, са единственото спасение.

Общи за романите „Жената с огледалото“ и „Сектата на егоистите“ са структурата на *mise en abyme* и свързаната с нея и актуализирана от заглавията авторефлексивност. Първият от тях препраща към едноименната картина на Тициан, а вътре в себе си разиграва три вписани една в друга истории на жени с творчески натури и сходни имена, живели в различни епохи и разбунтували се срещу отредената им от обществото роля. Чрез изкуствата, на които се отдават – писане и актьорска игра, героините се оглеждат една в друга, но и се вглеждат в себе си. На свой ред „Сектата на егоистите“ също си служи с катоптричната метафора, без да излиза обаче от рамките на словесното изкуство, и поставя под въпрос идентичността на автори и герои, надеждността на разказвача и границите на реални и фикционални светове.

Анализът на романовото творчество на Шмит завършва с раздел, посветен на „Папагалите от площад „Арецо“ и „Човекът, който виждаше отвъд лицата“ – произведения, които Робова определя като синтез на двата основни повествователни

АРТИСТИЧНИЯТ КАЛЕЙДОСКОП...

модела на автора в този жанр (с. 214) и като „рекапитулационни творби“, тъй като надграждат и коментират на структурно и съдържателно ниво предходни заглавия (с. 265). Първият заема композицията си (и някои техники) от „хоровия“ филм, в който пътищата на множество действащи лица с относително самостоятелни съдби се пресичат. Представената в него галерия от всевъзможни прояви на еротизма е интерпретирана от изследователката като възможен инструмент за повишаване на толерантността към различието у читателя. А вторият е първоличен разказ, съчетаващ напрегната интрига с философски разсъждения по актуални теми. И в двата случая фигурите на писателя са проекции на автора, като в „Папагалите от площад „Арецо“ тази особеност превръща произведението в „катализатор на автотекстуалност“ (с. 247), а в „Човекът, който виждаше отвъд лицата“ поставя под въпрос авторството и мистификацията.

Направените изводи са обобщени в Заключениеето.

Така очертаното скеле на монографията няма как да възпроизведе богатството на предложените интерпретации, които се отличават не само с добро познаване на творчеството на Шмит и релевантния теоретичен и критическия апарат, а и със способност за структуриране на разнообразен материал, регистриране на интермедииални, интертекстуални и автотекстуални препратки и творчески фигури и убедителност на аргументацията. Изследването доказва, че разглежданите практики имат разнородни смислоспораждащи функции в съответствие с хуманистичните идеи на Шмит. Специално внимание заслужава обстоятелството, че в хода на труда си Рובהва последователно обвързва предмета на анализ с наратологични параметри като фокализация и гледна точка, тъй като, както се оказва, двете неща често действат синергетично.

Силната интертекстуална и интермедииална обогрненост на творчеството на френско-белгийския автор го прави както привлекателен, така и неизчерпаем обект на изследване. Предложените в монографията насоки дават отговори на множество въпроси, но същевременно откриват път за нови търсения. Така например читателят може да се пита дали героят Тацио от „Когато бях произведение на изкуството“ не препраща към Тадзио, красивия като гръцки бог младеж, запленил Густав фон Ашенбах в новелата на Томас Ман; дали сходната съдба на трите героини в „Жената с огледалото“ не се дължи на имената им, все вариации на „Анна“; и дали в „Сектата на егоистите“ не се долавят отгласи от Борхесовите мистификации.

Разнообразието от взаимодействията между изкуствата в прозата на Шмит крие и неудобството да не може да бъде обхванато от едно общо понятие. Избраното от Рובהва

„кръговрат“ носи в себе си идеята за приемственост и повторение, каквито наблюдаваме в анализирания корпус, но и за кръгово движение и завръщане в началната точка, каквито обаче срещаме далеч не навсякъде. От тази гледна точка заглавният израз „кръговрат на изкуствата“ е дискуссионен, но казусът представлява изключение в прецизния иначе текст. Ако трябва да се търси някаква проблематичност в езика, то тя би била по отношение на усложнения на места, терминологично пренатоварен изказ, който би могъл да представлява предизвикателство за неподготвения читател.

Монографията на Антоанета Рובה е приносно изследване както заради проблематиката, която поставя на фокус, така и заради анализите на конкретни произведения, които включва. Тя би представлявала интерес за многобройните почитатели на Е.-Е. Шмит в България, както и за всеки, изкушен от въпросите за взаимодействията на литературата с другите изкуства и сама със себе си.